




HomePage: https://jhistory.um.ac.ir	Vol. 53, No. 1: Issue 106 Spring & Summer 2021, p.141-169	
Online ISSN: 2538-4341	 Print ISSN: 2028-706x	
Receive Date: 06-12-2021	Revise Date: 11-02-2022	Accept Date: 05-03-2022
DOI: https://doi.org/10.22067/JHISTORY.2022.74030.1093	Article type: Promotional	

A Document Analysis on the Establishment of *Chihil Sutūn* Museum Garden in Isfahan

Neda Kiani Ejgerdi, PhD student of Art Research, Faculty of Higher Research in Art and Entrepreneurship, Art University of Isfahan, Isfahan, Iran

Email: n.kiani@au.ac.ir

Abstract

Museums, as centers of preserving a nation's culture and history, are not recognized as individual institutions in real world. They stand in need of a multidimensional description based on the effective temporal, spatial, historical, and social contexts that have shaped their establishment as museums. Such previously undiscussed information both reveals the true identity of the museum and supports the society in guiding people and introducing historical and cultural heritage to them. Nevertheless, very few studies have investigated the subject of museums.

The present study uses the descriptive-analytical research method in an attempt to provide answers for the following question: "What historical and executive measure have been taken to establish the garden of *Chihil Sutūn* as a museum?" The library method and official governmental documents have been used to collect data for this research.

Effective measures adopted in the process of turning *Chihil Sutūn* into a museum since the time of Zil al-sultān Qājār up until the contemporary period can be divided in three stages: The garden was first opened to the public during the time of Zil al-sultān, because it was home to a couple of valuable items, but the idea of establishing an official museum was first drawn in H.S. 1310/A.D. 1931. Later, fundamental and restorative operations were conducted in different fields and the building resumed to function as an official museum.

Keywords: Historical Monuments, *Chihil Sutūn* Museum, Isfahan, Museography



سال ۵۳ - شماره ۱ - شماره پیاپی ۱۰۶ - بهار و تابستان ۱۴۰۰، ص ۱۶۹ - ۱۴۱	HomePage: https://jhistory.um.ac.ir	
شاپا چاپی ۷۰۶-۲۲۲۸ X		شاپا الکترونیکی ۴۳۴۱-۲۵۳۸
تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۰۹/۱۵	تاریخ بازنگری: ۱۴۰۰/۱۱/۲۲	تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۱۲/۱۴
نوع مقاله: ترویجی	DOI: https://doi.org/10.22067/JHISTORY.2022.74030.1093	

بررسی اسنادی شکل‌گیری باغ موزه چهل‌ستون اصفهان

ندا کیانی اجگردی

دانشجوی دکتری رشته پژوهش هنر، دانشکده پژوهش‌های عالی هنر و کارآفرینی، دانشگاه هنر اصفهان، اصفهان، ایران

Email: n.kiani@au.ac.ir

چکیده

موزه‌ها به‌مثابه مراکز حفظ تاریخ و فرهنگ هر ملت، در دنیای واقعی به صورت منفرد شناخته نشده و نیازمند توصیف چندبعدی با زمینه‌های مؤثر زمانی، مکانی، تاریخی و اجتماعی هستند که سرگذشت آن‌ها را تا موزه شدن رقم‌زده‌اند. باوجود آنکه این ناگفته‌ها، علاوه بر روشن کردن هویت موزه، پشتوانه‌ای بزرگ در هدایت جامعه و معرفی میراث تاریخی و فرهنگی است، کم‌تر پژوهشی درباره موزه‌ها صورت گرفته است. این پژوهش به شیوه توصیفی-تحلیلی در پی پاسخ دادن به این پرسش است که روند تاریخی و اجرایی تبدیل باغ چهل‌ستون به موزه چگونه بوده است؟ گردآوری مطالب به شیوه کتابخانه‌ای و بر پایه اسناد رسمی دولتی است. اقدامات مؤثر در موزه شدن چهل‌ستون از زمان ظل‌السلطان قاجار تا دوره معاصر را می‌توان به سه گروه تقسیم کرد: برای نخستین بار در زمان ظل‌السلطان چهل‌ستون به‌واسطه داشتن چند شیء گران‌بها مورد بازدید عمومی قرار گرفت، اما فکر برپایی یک موزه رسمی در آن از سال ۱۳۱۰ ش مطرح شد. سپس اقدامات اساسی و ترمیمی در حوزه‌های مختلف صورت پذیرفت و این بنا توانست با مفهوم رسمی موزه به کار خود ادامه دهد. **کلیدواژه‌ها:** بناهای تاریخی، موزه چهل‌ستون، اصفهان، موزه نگاری.

هر ملت در توجه به مسئله هویت و ارزش‌های فرهنگی و اجتماعی موزه‌هایی ایجاد می‌کند و با ثبت و نمایش مصداق‌های معنوی و مادی تاریخ گذشته و حال، جایگاه خود را حفظ می‌کند.^۱ در این بین یکی از مکان‌های مناسب برای ایجاد موزه‌ها همواره بناهای تاریخی موجود در جامعه بوده است که در ایران نیز مانند نقاط مختلف جهان از همان آغاز، موزه‌هایی در بناهای تاریخی دارای ظرفیت شکل گرفته‌اند. بناهایی که بیانگر وضعیت و نحوه زندگی صاحبان آن بوده و وجود عواملی چون نقاشی دیواری، گچ‌بری، آینه‌کاری و غیره در تبدیل آن به موزه مؤثر واقع شده است. از آنجا که موزه‌ها از معدود مراکز و شواهد حفظ تاریخ، هنر و فرهنگ هستند، شناخت سرگذشت یک بنا تا موزه شدن نیز نوعی تاریخ شفاهی و هویت آن محسوب شده که امروز غیرقابل دسترس بودن و از بین رفتن آن‌ها یکی از مهم‌ترین چالش‌های پیش روی موزه‌ها است. تاکنون روش‌های متنوعی برای شناسایی و مستندسازی آثار موزه‌ای و خود موزه‌ها از جمله توجه به تاریخ‌های ثبت‌شده، توجه به لایحه‌های موجود در محل کشف، مطالعه متون تاریخی و بررسی شیوه‌های فن‌آوری و ساخت مورد استفاده قرار گرفته است؛ اما یکی دیگر از روش‌ها و منابع مهم «اسناد آرشیوی» است. اسنادی که در تحقیقات و بررسی‌های علمی و اجتماعی از جایگاه بالایی برخوردار هستند و علاوه بر زمان کمبود و یا نبود منبع مستند، در مواقع وجود آثار حضور موزه‌ها نیز کمک شایانی کرده و از دریچه‌ای دیگر موضوع را مورد بررسی قرار می‌دهند.^۲ در واقع سه نهاد کتابخانه، آرشیو و موزه، سه نهاد میراث فرهنگی هستند که وظیفه اصلی آن‌ها حفظ این میراث است و می‌توانند تجربه‌های خود را در زمینه‌های مختلف به اشتراک بگذارند.^۳ در حال حاضر اطلاعات در خصوص موزه شدن تعدادی از موزه‌ها مانند موزه آستان قدس و یا روند شکل‌گیری موزه ایران باستان وجود دارد اما در مورد موزه‌های مطرح استان‌ها همچون اصفهان کم‌تر پژوهشی صورت گرفته که بیشتر در زمینه معماری، تزیینات و مرمت آن‌ها بوده است. در نتیجه، این پژوهش در میان بناهای شاخص تبدیل‌شده به موزه در اصفهان، به یکی از اولین موزه‌های ایجادشده با رعایت تقدّم تاریخی پرداخته است که همه ویژگی‌های آن از جمله ساختمان، پلان، نحوه قرار گرفتن فضاها، تزیینات وابسته، ظرفیت‌ها و کاربری‌های بنا در گذر زمان نشانگر تناسب آن برای برپایی یک موزه است. باغ چهل‌ستون از کاخ‌های مهم سه‌گانه باقی‌مانده عصر صفوی بوده که طرح آن در زمان شاه‌عباس و بنای عمارت در دوره شاه‌عباس دوم، بعد از صلح عثمانی ریخته شده است و فرهنگ و

۱. خداداد و باب حواجی، «بررسی وضعیت خدمات اطلاع‌رسانی باغ‌موزه دفاع مقدس شهر تهران»، ۹۶-۱۱۴.

۲. کفیلی، «تأثیر مطالعات مشترک در حوزه موزه‌ها و آرشیوهای اسناد»، ۱-۲.

۳. رضایی شریف‌آبادی، «همکاری میان آرشیو، کتابخانه و موزه»، ۵-۶.

هویت غنی ادوار مختلف موجود در آن بازخوانی آنچه پشت سر گذاشته را مهم جلوه می‌دهد. این پژوهش تاریخ شکل‌گیری موزه تا زمان حال را در بر خواهد گرفت و در پی پاسخ به این سؤال است که روند تاریخی و اجرایی تبدیل باغ چهل‌ستون به موزه چگونه بوده است.

پیشینه پژوهش

تا به امروز پژوهش‌های فراوانی در خصوص باغ‌موزه چهل‌ستون صورت گرفته که بیش‌تر آن‌ها به مباحث مختلف نقاشی، مرمت و معماری پرداخته‌اند که از آن جمله می‌توان به این پژوهش‌ها اشاره کرد: «دیوارنگاری عصر صفویه در اصفهان: چهل‌ستون» نوشته آقاجانی و جوانی (۱۳۸۶)، «سربند و پوشاک زنان صفویه در نقاشی‌های کاخ چهل‌ستون» نوشته کریمیان (۱۳۹۰)، مقاله «مطالعه تطبیقی کلاه مردان در سفرنامه‌ها و نگاره‌های دوران صفوی با تأکید بر دیوارنگاره‌های کاخ چهل‌ستون اصفهان» اثر مرانی و نقوی (۱۳۹۱) و پایان‌نامه کارشناسی ارشد با عنوان «بازخوانی و تحلیل دیوارنگاره‌های کاخ چهل‌ستون اصفهان با رویکرد آیکونوگرافی» اثر پنیریان (۱۳۹۱) که همگی در دو جهت تشخیص و معرفی تکنیک‌های مورد استفاده در نقاشی‌های این کاخ انجام شده‌اند. پژوهش‌های صورت گرفته در حوزه مرمت نیز در رابطه با آثار و اشیاء موزه و حفظ و مرمت تزیینات و دیوارنگاره‌های بنا بوده است مانند مقاله «بررسی مبانی مرمتی دو مجموعه قاب کاشی منقوش از موزه چهل‌ستون» از رازانی (۱۳۸۸)، «روش‌های پاک‌سازی سکه‌های تاریخی با مطالعه بر روی بیست عدد سکه، متعلق به موزه چهل‌ستون» نوشته موسوی (۱۳۸۹) و مقاله اکبری و صالحی کاخکی (۱۳۹۲) با نام «بررسی و مطالعه سه نمونه سفال زرین‌فام متعلق به موزه چهل‌ستون اصفهان». در زمینه معماری نیز می‌توان به پژوهشی تحت عنوان «کاخ‌های صفوی» از کلایس (۱۳۸۷)، مقاله‌ای با عنوان «پایداری اندام‌های معماری ایرانی در گذار از دوران اسلامی» از نظیف (۱۳۹۲)، مقاله اندرودی (۱۳۹۲) با عنوان «مستندسازی دانش‌بنیان میراث معماری در ایران» و مقاله محمدی نژاد (۱۳۹۳) با عنوان «درخت، ستون، چهل‌ستون؛ ستون‌های صفوی استمرار یک سنت باستانی» اشاره کرد. در این بین می‌توان نزدیک‌ترین مطالعات به پژوهش حاضر را کتاب چهل‌ستون از کاخ تا موزه از بدر و فاتحی (۱۳۹۸)، کتاب‌های رجایی با عنوان اصفهان از نگاه اخگر (۱۳۹۳)، تحولات عمران و مدیریت شهری اصفهان در دوره پهلوی اول (۱۳۸۷) و تاریخ اجتماعی اصفهان در عصر ظل‌السلطان (۱۳۸۳) دانست. رجایی در کتاب‌های مذکور کوشیده با استفاده از مطالب روزنامه‌ها، آگهی‌ها و اخبار رسمی و غیررسمی در دوره قاجار و پهلوی، بخشی از تاریخ یک شهر را بازگو کند که در میان آن‌ها مطالبی از اوضاع و احوال چهل‌ستون و موزه آن نیز دیده می‌شود. لیکن وی به بیان اجمالی خبر مانند دیگر رویدادها اکتفا کرده و تأکیدی بر روند شکل‌گیری یک بنا یا موزه به طور مشخص نداشته است. بر این مدار

پژوهش حاضر می‌تواند با رویکردی جدید به باغ‌موزهٔ چهل‌ستون گامی نو در حفظ میراث اطلاعاتی و شناخت انگیزه‌های موزه‌دار شدن اصفهان بردارد و از آنجایی که احتمال می‌رود امکان دستیابی به اطلاعات و اسناد متعلق به این موزه با گذشت زمان غیرممکن شود، تحقیق در این زمینه ضرورت می‌یابد.

روش پژوهش

روش پژوهش حاضر توصیفی-تحلیلی و از نوع مطالعات موزه‌ای بوده و رویکرد آن موزه‌نگاری است. بر پایهٔ یک فرآیند موزه‌نگاری می‌توان به شناخت چگونگی شکل‌گیری یک موزه پی برد. چرا که به‌عنوان شیوه‌ای برای تسهیل پژوهش منابع مستند نیز استفاده شده تا مطالعهٔ سیستماتیک را توسعه دهد. بدین منظور در این پژوهش سعی شده روند رسمی تبدیل باغ چهل‌ستون به موزه در سه گروه اقدامات اولیه، اساسی و مرمتی و در برهه‌های تاریخی قاجار (ظل السلطان)، پهلوی و دوران معاصر بررسی گردد.

روند تاریخی و اجرایی تبدیل باغ چهل‌ستون به موزه

رابطهٔ یک منبع میراثی را با زمان و تاریخ می‌توان در سه مرحله تقسیم کرد: الف. خلق منبع ب. پایان مرحلهٔ ایجاد تا زمان حاضر ج. فهم منبع در زمان حاضر. این توالی خط زمان و تاریخ میراث را تشکیل می‌دهند که محصول شرایط خاص اجتماعی، سیاسی، فرهنگی، اقتصادی و غیره است. این پیوند با مراحل زمانی و تاریخی مرجعی بنیادی برای شناخت و ارزشیابی یک منبع تاریخی محسوب می‌شود و هر میراثی که تغییر کاربری دهد به یک فرآورده تبدیل می‌شود که تجدید ناپذیر است.^۱ بنابراین کاربری تخصیص داده شده به بنای تاریخی باید در عین سازگاری با بنا، با نیازهای جامعه نیز هم‌خوانی داشته باشد تا به‌عنوان یک عنصر مهم بتواند ایفای نقش کند. باغ چهل‌ستون نیز از ابتدا به‌درستی در میان صدها بنای تاریخی و پراهمیت اصفهان به‌عنوان اولین مکان برای موزه شدن انتخاب شده و در ردیف موزه‌های مطرح ایران قرار گرفته است که شاید مهم‌ترین رکن در موزه شدن آن اقدامات تاریخی و اجرایی صورت گرفته در آن است که از زمان ظل السلطان قاجار تا دورهٔ معاصر را در بر می‌گیرد. با توجه به اسناد به‌دست‌آمده این اقدامات در سه گروه اقدامات اولیه، اساسی و مرمتی قابل تقسیم هستند که هرکدام تأثیرات ویژه بر شکل‌گیری موزه داشته‌اند.

۱. فیلدن و یوکیلتو، «ارزش‌گذاری به‌منظور حفاظت»، ۱۷-۲۵.

اقدامات اولیه

الف. انتقال و نگهداری امانات متبرکه در چهل ستون

زمانی که مسعود میرزا ظل السلطان در سال ۱۳۰۰ ق حاکم اصفهان بود، بیشتر لوازم نفیس کاخ یا از بین رفت یا برای نصب و استفاده در کاخ او در تهران (ساختمان مسعودیه) به کار گرفته شد تا آنجا که جابری انصاری می‌گوید: «به کودکی یاد دارم در طنابی (اتاق بزرگ) چهل ستون قالی یک‌تخته دور و بافت بود که هر وجبی از آن را به بهایی گزاف می‌خریدند، به بی‌مبالاتی از سال ۱۲۹۸ ق تا ۱۳۰۵ ق قطعه‌قطعه از میان رفت. برخی از این لوازم نیز به موزه‌های مختلف دنیا انتقال یافت، از جمله يك جفت در را به موزه ویکتوریا و آلبرت لندن بردند».^۱ اما در این میان چند قطعه امانات متبرکه از زمان سلاطین صفویه تاکنون در اصفهان محفوظ مانده، یکی قرآن مجیدی است که به خط مبارک حضرت امام حسن مجتبی (ع) بوده، دیگری فرمانی است که حضرت امیرالمؤمنین (ع) خطاب به مالک اشتر مرقوم کردند و یکی دیگر خرقة منسوب به آن حضرت است که در تصرف مشایخ طریقت بوده و به شیخ صفی‌الدین جد شاه اسماعیل صفوی رسیده است. امانات یاد شده در یکی از حجرات عمارت تالار طویله که متصل به عالی‌قاپو و از عمارات قدیم صفویه است، محفوظ بودند. چون به‌مرور زمان جای مذکور خراب و بی‌رونق شده بود و برای وضع و حفظ امانات متبرکه فوق‌الذکر مناسب نبود، پس از آنکه عمارت چهل ستون مرمت شده و رونقی تازه گرفت، ظل السلطان مناسب دانست که امانات متبرکه ذکر شده به یکی از اتاق‌های عمارت چهل ستون انتقال یابند. در روز عید اضحی وی به عمارت چهل ستون آمده و به همراه امام‌جمعه آقا میرزا محمدهاشم، شیخ محمدتقی و آقا سید ابوجعفر و جمعی دیگر از علمای شهر امانات متبرکه را از محل سابق به اتاقی در چهل ستون که برای وضع آن‌ها تعیین شده بود، انتقال دادند.^۲

بعد از آن در بالاخانه گوشه ایوان‌ها که در زمان شاه عباس برای خلوت‌نشینی و خواب بود، امانات مذکور حفظ و نگهداری شد.^۳ قرآن معروف موزه در ابتدا در صندوقی بالای محراب مسجد امام نگهداری می‌شده و بعد از انتقال به چهل ستون در روزهای سیزده ماه صفر در عمارت چهل ستون در دسترس عموم قرار می‌گرفته و مردم برای رفع نحوست سیزده صفر به زیارت این قرآن و اشیاء متبرکه دیگر می‌رفتند. صندوقچه یادشده از چوب گردو بوده و با خط نستعلیق، منبت‌کاری، قطعات قلم‌زنی شده فلزی و برنجی و

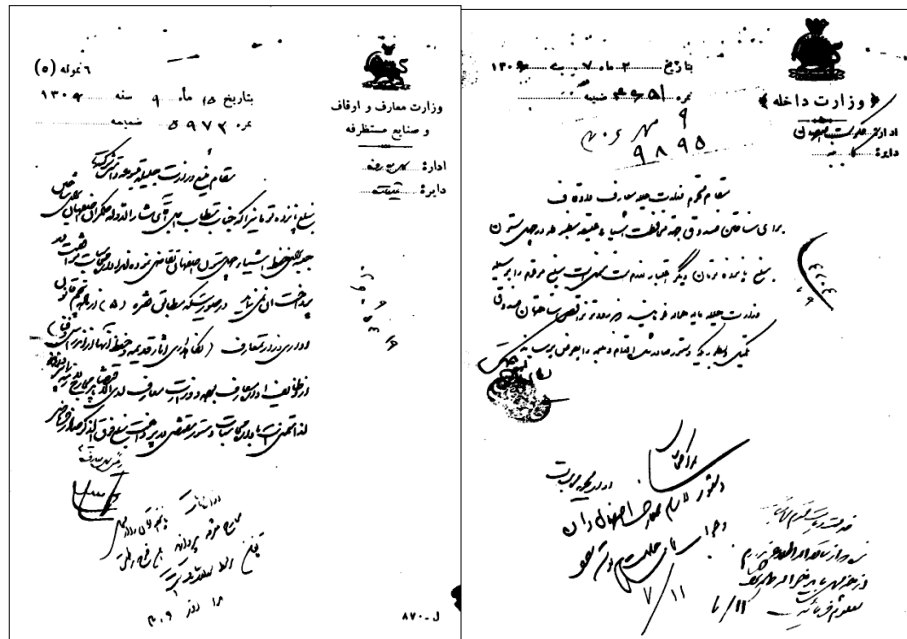
۱. جابری انصاری، تاریخ اصفهان، ۱۵۱-۱۵۵.

۲. رجایی، تاریخ اجتماعی اصفهان در عصر ظل السلطان از نگاه روزنامه فرهنگ، ۱۳۳-۱۳۲.

۳. رفیعی مهرآبادی، آثار ملی اصفهان، ۳۵۱.

کیانی اجگردی؛ بررسی اسنادی شکل‌گیری باغ‌موزه چهل‌ستون اصفهان / ۱۴۷

دستگیره فولادی تزئین شده است^۱ که بنا بر اسناد مبلغی بیش از پانزده هزار تومان جهت ساخت آن استفاده شده است.



اسناد ۷ و ۸: تقاضای حکومت اصفهان مبنی بر پرداخت اعتبار جهت ساختن صندوق برای حفظ اشیاء

عتیقه چهل‌ستون^۲

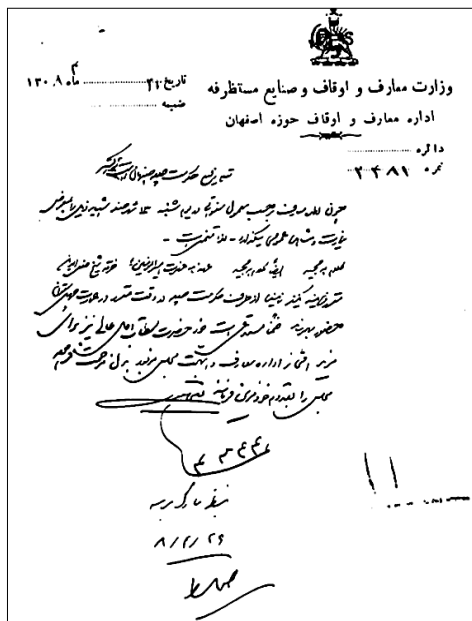
ب. برگزاری نمایشگاه با امانات متبرکه در چهل‌ستون

در اوایل دوره پهلوی میان تیب مستقل اصفهان و اداره بلدیة در مورد اشیاء فوق‌الذکر در عمارت چهل‌ستون مناقشه صورت گرفت. تیب مستقل از تحویل آن‌ها به بلدیة خودداری و ابتدا تصمیم گرفتند به عمارت تیموری و سپس به تهران انتقال دهند. سرانجام به فرمان رضاشاه اشیاء به وزارت معارف و اوقاف سپرده شد که اداره نامبرده نیز با آن‌ها اقدام به برگزاری نمایشگاه در چهل‌ستون کرده است.^۳

۱. میرخلف، «قرآن‌ها و اشیاء وقفی کاخ چهل‌ستون»، ۱۰۴-۱۰۹.

۲. ساکما، ۲۹۷/۲۴۵۱۱، برگ از راست به چپ: ۴۶۵۱-۵۹۷۲.

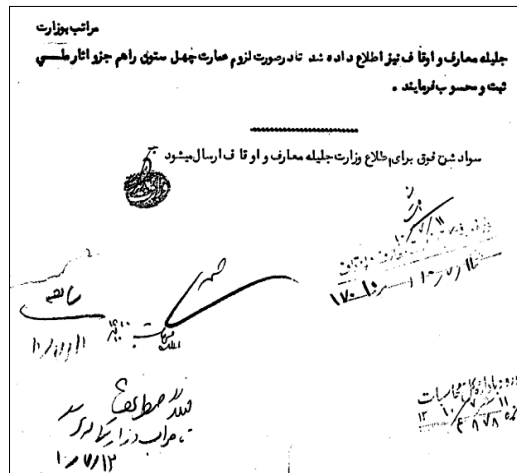
۳. اسماعیلی، «باغ و عمارت چهل‌ستون در آئینه اسناد پهلوی اول»، ۶۹-۷۴.



سند ۹: برگزاری نمایشگاه آثار عتیقه در عمارت چهل ستون توسط اداره معارف و اوقاف و صنایع مستظرفه^۱

ج. قرارگیری باغ چهل ستون در فهرست آثار ملی

با توجه به اینکه باغ چهل ستون همواره به عنوان یک بنای تاریخی دارای اهمیت بوده در دوره پهلوی مقدمات ثبت کردن آن به عنوان یک اثر ملی مورد توجه قرار گرفته است و اداره مالیة استان از حکومت پهلوی درخواست نموده که به باغ چهل ستون توجه بیش تری شود و طی آن سخن از ثبت ملی شدن این بنای تاریخی به میان آمده است. در نهایت در تاریخ ۱۳۱۰/۱۰/۱۵ خورشیدی با مساعدت وزارت جلیله معارف و اوقاف، باغ چهل ستون به شماره ۱۰۸ در فهرست آثار ملی ایران به ثبت می رسد.



سند ۱۰: ثبت چهل‌ستون در فهرست آثار ملی ایران^۱

د. تفکر برپایی موزهٔ رسمی در چهل‌ستون

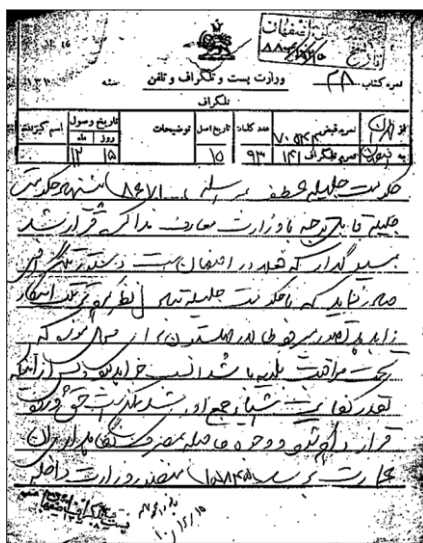
در همان سال جهت استفاده از باغ چهل‌ستون به‌عنوان موزه، فکر شکل‌گیری موزه به معنای واقعی مطرح گردید تا جایی که حکمران اصفهان به وزارت داخله پیشنهاد می‌کند عمارت چهل‌ستون جهت موزه تخصیص داده شود و اشیای عتیقه و نفیس از جمله سردر، کاشی‌کاری و ... که در مدارس، مساجد و بناهای تاریخی موجود است برای حفاظت در چهل‌ستون نگه‌داری گردد. بر همین مدار روزنامهٔ اخگر نیز اشاره می‌کند که پیشنهاد فوق از سوی وزارت داخله به تصویب رسیده و دستور اجرای آن زیر نظر‌گذار (متخصص عتیقات) داده شده است^۲ و «برای موزهٔ اصفهان مسیو‌گذار قرار است چند روز دیگر به اصفهان آمده و دربارهٔ ایجاد موزه در چهل‌ستون مطالعه کند»^۳. آندره‌گذار، معمار و باستان‌شناس فرانسوی بود که در سال ۱۳۰۷ش به دستور رضاشاه پهلوی به همراه گروهی از معماران فرانسوی دیگر چون ماکسیم سیرو برای سازمان‌دهی ادارهٔ کل باستان‌شناسی، کشف و حفاری تپه‌های باستانی، ثبت آثار ملی، نگهداری و مرمت بناهای تاریخی به ایران آمد. وی طی ۳۲ سال اقامت در ایران از غالب آثار تاریخی و هنری ایران

۱. ساکما، ۲۹۷/۴۳۷۳، برگ: ۴۸۷۸.

۲. روزنامه اخگر، سال چهارم، شماره ۷۲۴، ۱۷ اسفند ۱۳۱۰.

۳. رجایی، اصفهان از نگاه اخگر، ۲۸۶.

بازدید کرد و فعالیت‌های پژوهشی بسیار، طراحی و نظارت بر ساخت موزه ملی ایران، شناسایی و ثبت آثار فرهنگی ایران، انتشار نشریه باستان‌شناسی و ... را انجام داد.^۱ در این بین در سفرهای خود به اصفهان، بناهای تاریخی آن را زیر نظر داشت و به مرمت و بازسازی بناهایی چون ایوان مسجد شاه، آجرها و کاشی کاری گنبد خاکی و صفة صاحب در مسجد جامع، تعمیرات امامزاده اسماعیل، گنبد بابا قاسم، گنبد شیخ لطف‌الله، چهل‌ستون، هتل عباسی و ... پرداخت.^۲ با این وجود تا سال ۱۳۱۵ ش هیچ قدمی در ایجاد موزه در چهل‌ستون برداشته نشد تا اینکه در شهریورماه ۱۳۱۵ مبلغ ده هزار ریال برای تعمیر کاخ در نظر گرفته شد و در آذرماه زیر نظر مشکاتی (نماینده اداره عتیقات) تعمیرات چهل‌ستون آغاز گردید. در این تعمیرات ازاره‌های سنگی دیوارها، پل‌های سنگی اطراف عمارت، آبروهای بام‌ها، نقاشی‌های دیواری و درهای چوبی بنا مرمت شد.^۳ گذار نیز کلیه تعمیرات بام‌های ایوان و اصلاح و رنگ آمیزی آن را زیر نظر داشت. در واقع تصور می‌شد تالار چهل‌ستون که تحت مراقبت بلدییه بود، محل مناسب برای برپایی موزه باشد و برای اولین بار از حق ورودی برخوردار گردید. می‌توان گفت این اولین اقدام رسمی در جهت موزه شدن باغ چهل‌ستون بوده است.



سند ۱۱: تقاضای مذاکره جهت تشکیل موزه چهل‌ستون و دستور به گذار در مورد ترتیب امور^۴

۱. گذار، آثار ایوان، ۷.

۲. روزنامه اخگر، سال نهم، شماره ۱۱۹۵، ۹ آذر ۱۳۱۵.

۳. سید بنکدار، تاریخ تحولات سیاسی اجتماعی شهر اصفهان در دوره پهلوی اول، ۱۴۱.

۴. ساکما، ۲۹۱/۹۷۷، برگ: ۲۸.

اقدامات اساسی

الف. جمع‌آوری اشیاء موزه

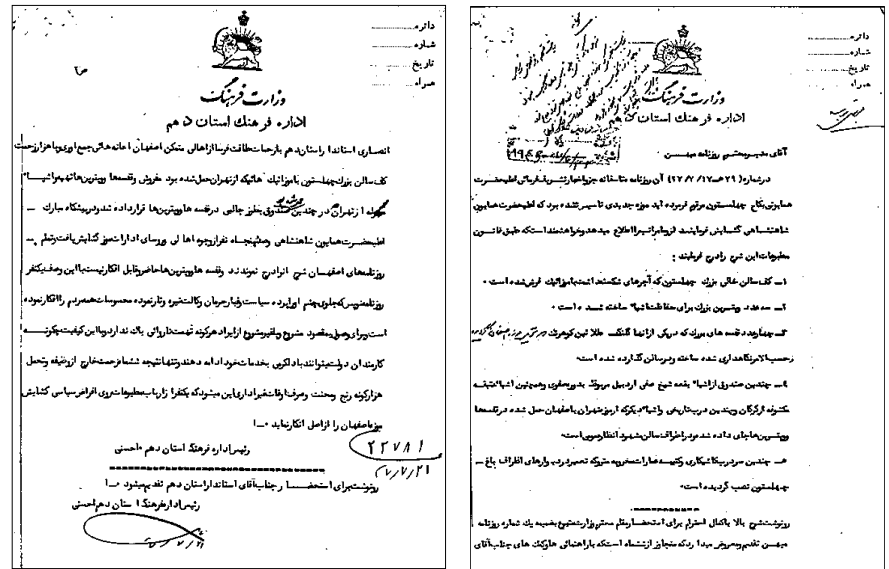
بنا بر ادعای مسعود انصاری در زمان استانداری وی به کمک صاحبان کارخانه‌ها خرابی‌های چهل‌ستون تعمیر شده و موزهٔ چهل‌ستون ایجاد شده است: «چندین قفسهٔ بزرگ در میان تالار قرار دادیم که در آن‌ها تعدادی اشیاء فلزی دورهٔ سلجوقیان و ظروف سفالی و مجموعه‌ای از ابزار و آلات علمی... گذاشته شده بود».^۱ از سوی دیگر بر طبق اسناد، این‌گونه دریافت می‌شود که سایر مسئولان از جمله سید محمدتقی مصطفوی (ریاست وقت ادارهٔ کل باستان‌شناسی)، مرحوم احسنی (رئیس فرهنگ وقت) و مهندس روانبند (رئیس باستان‌شناسی) نیز در جهت جمع‌آوری اشیاء برای موزهٔ چهل‌ستون نقش بسزایی داشته‌اند. تعداد آثار نمایشی در زمان افتتاح رسمی موزهٔ چهل‌ستون در سال ۱۳۲۷ ش نسبت به تعداد محدود گذشته به کمتر از ۲۸۶ عدد افزایش یافته بود و شامل اشیایی چون اشیاء خاندان صفوی مربوط به مقبرهٔ شاه صفی که از موزهٔ ایران باستان به اصفهان منتقل شد، اشیاء اهدایی مردم، آثار مکشوفه از حفاری مناطقی مانند گرگان و آثار توقیف‌شده از مرز بود. همچنین بنا به پیشنهاد مرحوم مجدزاده صهبا (مدیر ابنیهٔ تاریخی اصفهان)، آثار کاشی‌کاری‌هایی که در نقاط مختلف اصفهان به صورت ویرانه درآمده بود جمع‌آوری و در اطراف این باغ با سبک و سیاق سابق کار گذاشته شد که از آن جمله می‌توان به سر در مسجد قطبیه مربوط به دورهٔ شاه‌طهماسب اشاره کرد.^۲

ب. افتتاح رسمی موزه

علاوه بر جمع‌آوری اشیاء اقدامات دیگری مانند موزاییک کردن کف سالن اصلی چهل‌ستون، ساخت ویرین‌هایی به‌منظور حفاظت از اشیاء در جهت بازگشایی رسمی موزه صورت گرفت (سند ۱۲). محمدرضا پهلوی هنگام مسافرت برای زدن کلنگ تونل کوهرنگ، موزه را در تاریخ ۸ مهر ۱۳۲۷ ش افتتاح نمود. این خبر را تمام روزنامه‌های اصفهان درج کردند اما با این اوصاف یک نفر از ارباب مطبوعات روی اغراض سیاسی، گشایش موزهٔ اصفهان را انکار کرده و در نتیجهٔ آن اعتراضاتی را از طرف وزارت فرهنگ به همراه داشته است (سند ۱۳).

۱. رجایی، تاریخ اجتماعی اصفهان در عصر ظل‌السلطان از نگاه روزنامهٔ فرهنگ، ۱۶۰.

۲. احتشامی، «چهل‌ستون»، ۱۳۵-۱۴۰.



اسناد ۱۲ و ۱۳: اعتراض به عدم خبر گشایش موزه به شاه و شماری از تغییرات در جهت موزه شدن باغ

چهل ستون^۱

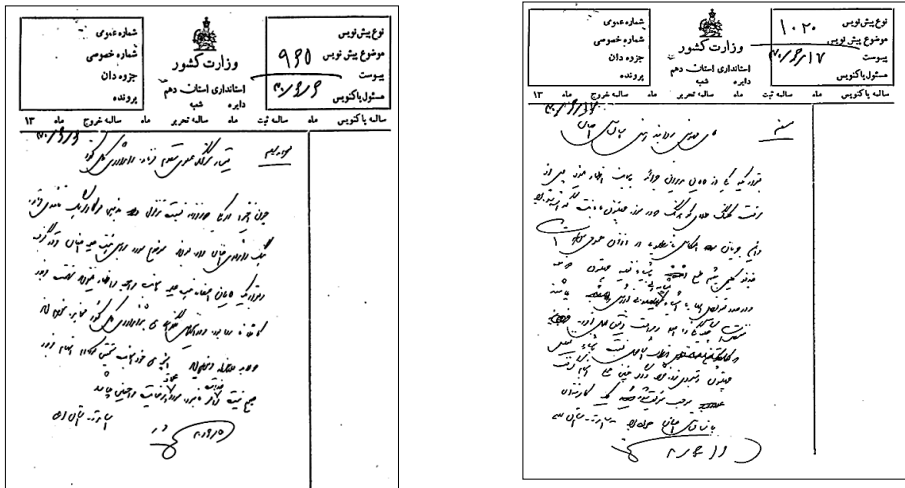
در اشاره به افتتاح رسمی موزه، روزنامه چهل ستون آورده است که در تاریخ ۱۲ مهر ۱۳۲۷ ش مقام‌های کشوری و دولتی، محترمین شهر، کارمندان فرهنگ و ... در کاخ چهل ستون حضور به هم رسانیده و آقای احسنی گزارش تشکیل موزه را قرائت نموده است، سپس نوار سه رنگ بسته‌شده جلوی در موزه قطع گردیده و با توضیحات مهندس روانبند، اشیاء موزه از جمله کلنگ مزبور مورد بازدید قرار گرفته است.^۲ لیکن چندی بعد موزه مورد سرقت قرار گرفته و کلنگ مفقود می‌گردد. این سرقت در سال ۱۳۳۰ ش زمانی که نگهبانان موزه به وسیله اداره فرهنگ به عنوان مراقب امتحانات احضار شده بودند، رخ داده است و از آنجا که این اتفاق برای اداره باستان‌شناسی خوشایند نبوده، درخواست رسیدگی به سرقت از طرف استانداری استان اصفهان به مسئولان از جمله آقای روانبند داده می‌شود. در این جریان تعدادی کلیمی متهم می‌گردند که چشم طمع به اشیاء موزه داشته و در پی تعویض آن‌ها با اشیاء مشابه بودند اما با پیگیری‌های ژاندارمری وقت و بررسی آن در هیئت علمیه اصفهان این تهمت رد شده و امیدوار به پیدا کردن سارق کلنگ بوده‌اند (سند‌های ۱۴ تا ۱۶). در ادامه این روند روزنامه چهل ستون از پیدا شدن کلنگ خبر می‌دهد: کلنگ طلا پیدا شده و منبع آن اظهار یکی از روسای ادارات در انجمنی بوده، دال بر اینکه شهربانی اطلاع داده که

۱. ساکما، ۹۷/۲۹۳/۹۹، برگ: ۸۹۴۶.

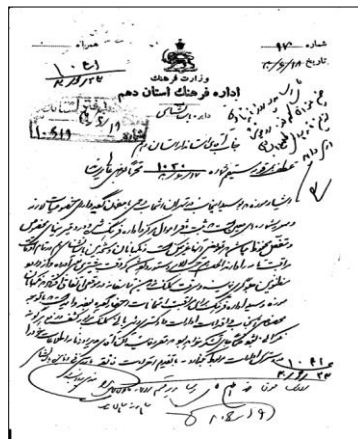
۲. روزنامه چهل ستون، مورخ ۱۲ مهر ۱۳۲۷، شماره ۵۰۱.

کیانی اجگروی؛ بررسی اسنادی شکل‌گیری باغ‌موزه چهل‌ستون اصفهان / ۱۵۳

سارق کلنگ طلا دستگیر و زندانی شده است. به اعتبار اداره آگاهی و دادسرای اصفهان، دزدی در تبریز دستگیر و به اصفهان آورده شده است که احتمالاً همین شخص کلنگ را دزدیده چراکه به گفته سرایدار چهل‌ستون، یکی دو بار او را اطراف موزه دیده است هر چند که دزد اعتراف ننموده و منکر است.^۱



اسناد ۱۴ و ۱۵: سرقت کلنگ طلایی در موزه چهل‌ستون^۲

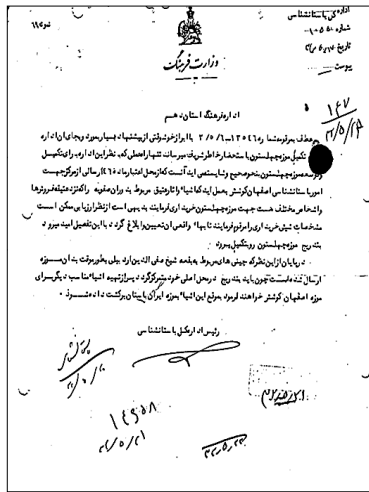


اسناد ۱۶: رسیدگی به سرقت کلنگ طلایی در موزه چهل‌ستون^۱

۱. روزنامه چهلستون، سال اول، شماره ششم، ۲۹ مهر ۱۳۳۰.
 ۲. ساکما، ۹۷/۲۹۳/۵۲۱۵، برگ از راست به چپ: ۹۶۵-۱۰۲۰.

ج. دستور خرید اشیاء عتیقه دوره صفویه از عتیقه فروش ها

به منظور تکمیل موزه چهل ستون در سال ۱۳۳۲ ش اقداماتی در جهت خرید اشیاء عتیقه مربوط به دوران صفوی و امانت موقت اشیاء و چینی های بقعه شیخ صفی الدین اردبیلی صورت می گیرد (سند ۱۷).



سند ۱۷: دستور خرید اشیاء عتیقه دوره صفویه از عتیقه فروش ها^۲

به واقع در موزه چهل ستون اشیاء گران بهایی چون خرقة شاه صفی الدین اردبیلی، چند جلد قرآن خطی، کاشی های مدور، قالیچه های سجاده ای، چند قطعه زری، تنگ های فلزی و سفالی، شمعدان یا عود سوز، اسطرلاب برنجی، سر علم های پولادی و آهنی، ظروف سفالینه، آبگینه، فلزی و شیشه ای و ... وجود داشته که در این بین ظروف چینی مهور به مهر شاه عباس از بقعه شیخ صفی الدین اردبیلی به تهران و از موزه ایران باستان به اصفهان انتقال یافته بود. بر همین مبنا است که سپنتا نیز به سی و چهار عدد از این ظروف اشاره دارد از جمله کوزه دهن پهن، بلونی چینی شش دسته، تنگ بزرگ با زمینه سفید و نقش اژدها، بلونی زمینه سفید با نقش گل و برگ، گلدان دسته دار سبزرنگ، آفتابه چینی سفیدرنگ، تنگ حجمه شکل، بشقاب چینی زمینه سفید و ... به گفته وی این اشیاء سابقاً در ویرین هایی وسط سالن بزرگ موزه قرار داشت اما با فراهم ساختن مقدمات سفر ملکه انگلیس به ایران و محول شدن باستان شناسی اصفهان به آقای بشارت، ویرین های مذکور جمع شده و اشیاء در غرفه های اتاق های مجاور سالن و پشت شیشه به نمایش گذاشته شده است.^۳

۱. ساکما، ۹۷/۲۹۳/۵۲۱۵، برگ: ۱۰۴۱.

۲. ساکما، ۹۷/۲۶۴/۶۵۹، برگ: ۱۰۵۵.

۳. سپنتا، «ظروف مهور به مهر شاه عباس در اصفهان»، ۱۲-۱۶.



تصویر ۳: در چوبی منبت با نقوش اسلامی



تصویر ۲: قالی سجاده‌ای



تصویر ۱: بقچه، پارچه و قبا زری



تصویر ۶: اسطرلاب



تصویر ۵: قرآن مجید با مهر امام حسن مجتبی (ع)



تصویر ۴: بشقاب چینی

(نگارنده)

د. تعطیل شدن موزهٔ چهل‌ستون

در سال ۱۳۴۳ش وقتی وزارت فرهنگ به وزارت فرهنگ و هنر تغییر یافت، به‌منظور تعمیرات اساسی کاخ چهل‌ستون تعطیل و فعالیتی برای بازگشایی آن صورت نگرفت. اشیاء و اموال فرهنگی به‌صورت موقت به تالار اشرف (واقع در ضلع جنوب شرقی کاخ چهل‌ستون) انتقال یافت و حدود پنج سال از این تالار به‌عنوان (موزهٔ تالار اشرف) استفاده گردید. بعد از آن کلیهٔ اموال فرهنگی کاخ‌موزهٔ چهل‌ستون جمع‌آوری و در انبارهای مختلف از جمله انبار هنرستان هنرهای زیبا تا زمان انقلاب اسلامی نگهداری شد. با ادغام ادارهٔ جهانگردی با ادارهٔ فرهنگ و هنر سابق و تشکیل ادارهٔ ارشاد اسلامی، اموال موزه دوباره به مکان خود منتقل و موزهٔ چهل‌ستون بازگشایی شد. همچنین با تشکیل سازمان میراث فرهنگی در تاریخ ۱۹ بهمن سال ۱۳۶۷ش کاخ چهل‌ستون درحالی‌که تعداد آثارش به ۲۳۶۰ قطعه افزایش یافته بود، دوباره به‌عنوان موزه و به‌طور رسمی بازگشایی شد.^۱ در این بین یکی از اشیایی که در موزه نگهداری می‌شد، یعنی خرقة متعلق به

۱. رستمیان، «موزهٔ چهل‌ستون»، ۲۳-۳۴.

شیخ صفی‌الدین اردبیلی در سال ۱۳۷۵ ش به درخواست اداره میراث فرهنگی اردبیل به مقبره وی منتقل شد.^۱

ه. نمایش آثار در دو قسمت باغ و کاخ

در سال‌های اخیر زیر نظر عاصفه بدر (مدیر مجموعهٔ چهل‌ستون) علاوه بر اشیاء به نمایش درآمده در دوره‌های گذشته، مجموعه‌ای ارزشمند از آثاری دیگر که متعلق به دوران اسلامی خصوصاً صفویه بوده‌اند، ذیل آثار موجود در باغ و در کاخ و عمارت به نمایش گذاشته شده‌اند. از جمله آثار در باغ چهل‌ستون می‌توان به یکی از دو سر ستون ساسانی که در سال ۱۳۰۶ ش در محوطهٔ هفت‌حوض تالار تیموری اصفهان از زیر خاک پیدا شدند و دیگری با شماره ثبت ۶۰۸ در موزه ایران باستان نگهداری می‌شود اشاره کرد. بر پهلوهای هر دو سر ستون نگاره‌هایی از خسرو پرویز و آناهیتا همراه با نقش‌های گل گندمی در کنار گل سرخ ایرانی دیده می‌شود. همچنین چهار قطعه پایه ستون که به صورت مجسمه‌های شیر و انسان در چهار گوشهٔ استخر قرار دارد و دو تخته سنگ حجاری شده به شکل چهار شیر که در دو باغچه طرفین خیابان ورودی این باغ قرار دارد از بقایای عمارات سرپوشیده صفوی و قصر دیگری به نام آینه‌خانه است که در اواخر قاجاریه (ظل‌السلطان) منهدم شدند. اگرچه وضعیت نگهداری از این سنگ‌سازه‌های تاریخی در ابتدا نامناسب بوده و علی‌رغم تلاش مدیر موزه در خصوص ساماندهی این آثار در ایوان غربی کاخ، برخی از آن‌ها به ویژه در سال‌های ۱۳۸۸ تا ۱۳۹۰ با آسیب‌های جدی و تخریب روبرو شده‌اند.^۲



تصویر ۹: پایه ستون کاخ آینه



تصویر ۸: پایه ستون کاخ سرپوشیده



تصویر ۷: پایه ستون ساسانی

(نگارنده)

۱. بدر و فاتحی، چهلستون از کاخ تا موزه، ۲۱۲.

۲. ایران‌نامه، «تخریب سنگ‌سازه‌های تاریخی در باغ-موزه چهلستون»، ۱۰ فروردین ۱۳۹۰.

<https://drshahinsepanta.blogspot.com/1390/01/10/post-573>

همچنین سر در کاشی‌کاری مسجد قطبیه که در مسیر خیابان واقع بوده و برای محافظت در دورهٔ پهلوی زیر نظر صهبا (نمایندهٔ ادارهٔ باستان‌شناسی) به چهل‌ستون منتقل شده^۱، در ورودی دیوارهای جنوبی باغ چهل‌ستون قرار دارد. قطعات کاشی‌کاری از مسجد آقاسی، مسجد خواجه علم، مسجد درب جوباره، پیر پینه‌دوز و پیربکران نیز بر روی دیوارهای جنوبی باغ و سر در کاشی‌کاری بنای تاریخی درب کوشک نیز در ضلع غربی دیده می‌شود.

در کاخ چهل‌ستون نیز علاوه بر اشیاء به نمایش گذاشته شده در دوره‌های قبل آثاری چون پنجرهٔ گچ‌بری که از بنای تاریخی درب امام به موزهٔ چهل‌ستون انتقال یافته است، قاب کاشی‌های منقوش یکی به قلم رستم شیرازی و دیگری قاب کاشی مجلس شاه عباس و عبدالمومن خان و ... دیده می‌شود.



تصویر ۱۱: سر در کاشی‌کاری درب کوشک



تصویر ۱۰: سر در کاشی‌کاری مسجد قطبیه

(نگارنده)

و. ساخت ویتترین‌های جدید بعد از ۵۰ سال

در سال‌های اخیر تلاش‌هایی نیز برای تغییر ویتترین‌های موزهٔ چهل‌ستون صورت گرفته است تا جایی که عاصفه بدر با اعلام این مطلب افزوده «با توجه به راه‌اندازی موزهٔ کاخ چهل‌ستون در سال ۱۳۲۷ خورشیدی، تعدادی ویتترین در تالارهای مجموعهٔ کاخ چهل‌ستون تعبیه شده و اشیای تاریخی موجود در مخازن این کاخ تاریخی در ادوار مختلف در این ویتترین‌ها از آن زمان تاکنون در معرض دید گردشگران قرار گرفته است. لیکن با توجه به لزوم بهینه‌سازی موزهٔ مجموعهٔ کاخ چهل‌ستون، ویتترین‌های خود ایستا قدیمی در این موزه تغییر یافته و هم‌زمان با چهلمین فجر انقلاب ویتترین‌های جدید در جای خود قرار گرفته است». همچنین وی اذعان داشته که «تلاش داریم در ویتترین‌های جدید اشیایی که تاکنون کمتر در معرض

۱. سید بنکدار، تاریخ تحولات سیاسی اجتماعی شهر اصفهان در دورهٔ پهلوی اول، ۱۴۱.

دید گردشگران و دوستداران میراث فرهنگی بوده، قرار داده شود.^۱ در این راستا آیین افتتاح موزه جدید و اشیای منحصر به فرد تاریخی موزه کاخ چهل ستون اصفهان، سه شنبه ۱۶ بهمن ۱۳۹۷ ش با حضور سردار رحمت الهی (فرمانده یگان حفاظت میراث فرهنگی کشور) و مقامات استانی در محل این کاخ برگزار شده است.

اقدامات مرمتی و حفاظتی الف. دوره قاجار (ظل السلطان)

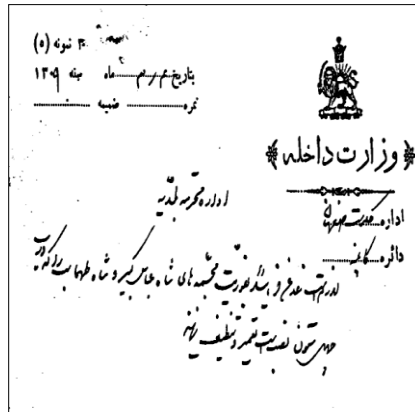
مرمت عمارت چهل ستون بنا به امر و اشارت ظل السلطان در ابعاد مختلف صورت گرفته است. صحن عمارت که از درختان خالی بوده خیابان بندی و طرح ریزی شده است. تعمیر خرابی اصل بنای عمارت، ترمیم و تزیین به دست ابراهیم خلیل الله خان انجام شده است. همچنین تمامی طاق نماهای اطراف سفیدکاری و نقاشی شده و دریاچه مربع مستطیل شکل نیز پاک و تعمیر شده است. اما چنانکه کرزن می گوید: مرمت چهل ستون در این زمان بسیار با عجله و بی سلیقه بوده است «ظاهراً برای تعمیر آن حسن سلیقه به کار نرفته به طوری که به وجه غیر قابل جبرانی به جنبه‌ی هنری و زیبایی آن دستگاه لطمه وارد آمده است». او از آینه‌های کوچک ستون‌ها که برداشته شدند، مجسمه‌ی شیرها و دیوارهایی که با بی سلیقه‌ی رنگ زده شده‌اند، یاد می کند: «اگر من این آدم بی سلیقه را به چنگ می آوردم سرش را در ظرف رنگ خود او فرو می بردم». ^۲ سدید السلطنه (نویسنده دوره قاجار و اوایل پهلوی) نیز از این موزه گزارشی به دست می دهد. با این اطلاعات که سابقاً تمام تالار آینه کاری بوده، حال همه‌ی آینه‌ها را برده و رنگ فرنگی زده‌اند. ^۳ همچنین تقاضای تعمیر مجسمه‌های نصب شده بر درب چهل ستون داده شده است. مجسمه‌های یادبود شاه عباس و شاه طهماسب خود عامل افزایش اهمیت این بنای تاریخی بوده‌اند. اداره کل تشکیلات نظامی مملکتی از وزارت داخله حکومت اصفهان جهت تعمیر مجسمه‌ها درخواست کرده و آن نیز این فوریت را برای اداره بلدیة صادر کرده است: «لازم است غدغن فرماید به فوریت مجسمه‌های شاه‌عباس کبیر و شاه طهماسب را که درب چهل ستون نصب است را تعمیر و تنظیف نمایند».

۱. خبرگزاری میراث آریا، «ویرین‌های جدید و اشیای تاریخی موزه کاخ چهلستون اصفهان رونمایی می‌شود»، ۱۵ بهمن ۱۳۹۷،

chtn.ir/news/1397111523

۲. کرزن، ایران و قضیه ایران، ۴۲/۲.

۳. رجایی، تاریخ اجتماعی اصفهان در عصر ظل السلطان از نگاه روزنامه فرهنگ، ۱۶۰.



سند ۱۸: تعمیر مجسمه‌های شاه عباس و شاه طهماسب واقع در چهل‌ستون^۱

ب. دوره پهلوی

در زمان رضاشاه (۱۳۰۴-۱۳۲۰ ش) به حفظ آثار قدیم توجه زیادی می‌شد، در جهت حفظ و تعمیر چهل‌ستون و سایر قصرها و مساجد صفویه در اصفهان نیز تلاش بسیاری صورت گرفت تا جایی که عمارت چهل‌ستون و عالی‌قاپو که در اواخر دوره قاجار به زباله‌دان تبدیل شده بود، فقط پس از تشکیل قشون جدید اصفهان و به‌وسیله صاحب‌منصبان ارتش از ابتذال بیرون آمدند. به گفته هنرفر «عمارت چهل‌ستون تا سال ۱۳۲۰ ش تحت تعمیر بود و از آن سال تا به امروز این تعمیرات ادامه دارد. در سال‌های اخیر با همکاری مؤسسه باستان‌شناسی ایتالیایی (ایزمتو) تعمیر و ترمیم این قصر با فعالیت بیشتری دنبال شد، تابلوهای نقاشی که به‌زحمت از تصاویر آن چیزی دیده می‌شد گردگیری شده و بر اساس عکس‌هایی که در اواخر سلطنت مظفرالدین‌شاه قاجار و قبل از ویرانی چهل‌ستون به‌وسیله هرسیل بلژیکی از این قصر گرفته شده، مشغول ساختن در و پنجره‌ها به شیوه قدیم و نصب آن‌ها در اطراف تالار چهل‌ستون هستند، حوض‌های مرمری داخل کاخ در محل حوض‌های قدیمی احیاء شده و نقش و نگارهای فراوانی از زیر گچ‌های قاجاری خارج شده و در معرض تماشای سیاحان قرار گرفته است».^۲ بر همین مدار از هنر نگارگران آن دوره همچون حاج میرزا آقا امامی و جواد رستم شیرازی در تعمیر مینیاتورهای تالار اصلی،

۱. ساکما، ۲۹۱/۳۴۸۹.

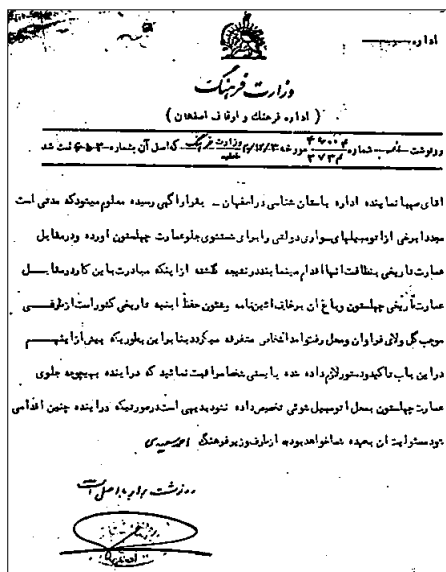
۲. هنرفر، «کاخ چهل‌ستون»، هنر و مردم، ۳-۳۱.

حسین حاج مصورالملکی در مرمت تابلوهای بزرگ تالار اصلی و جعفر رشتیان برای سقف‌های سالن اصلی استفاده شده است.^۱

به‌علاوه افراد زیادی مانند شادروان مجلدزاده صهبا (مدیر انبیه تاریخی اصفهان، یزد، کرمان) با علاقه فراوان در حفظ و تعمیر این بنا کوشیدند. می‌توان از اقدامات ایشان به موارد زیر اشاره کرد:

۱- جلوگیری از نظافت وسایل نقلیه در مقابل عمارت چهل ستون

طبق این سند پیرو اینکه برخی اتومبیل‌ها برای شستشو جلوی عمارت چهل ستون آورده و اقدام به نظافت می‌کنند و این امر مخالف آیین‌نامه حفظ انبیه تاریخی بوده و نیز باعث گل‌ولای در محل رفت‌وآمد می‌شود، احمد سعیدی (وزیر فرهنگ وقت) از آقای مجلدزاده صهبا درخواست رسیدگی به این عمل را داشته است.



سند ۱۹: جلوگیری از نظافت وسایل نقلیه در مقابل عمارت چهل ستون^۲

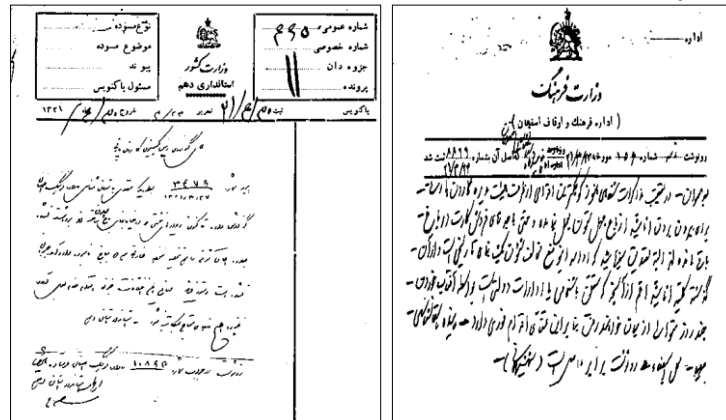
۲- تقاضای بیرون بردن اثاثیه گاردن پارتی و جبران خسارت وارده به باغ چهل ستون

بر اساس اسناد به‌موجب قرارگیری گاردن پارتی در کاخ چهل ستون و برگزاری برنامه، خساراتی چون ساختن دیوارهای خشتی در خیابان‌های باغ وارد شده است؛ لذا اداره فرهنگ اصفهان در جهت بیرون رفتن

۱. بدر وفاتی، چهلستون از کاخ تا امروز، ۱۸۸.

۲. ساکما، ۲۹۱/۱۵، برگ: ۶۵۲.

کمیسیون گاردن پارتی از چهل‌ستون، از نمایندهٔ باستان‌شناسی استان اصفهان درخواست نموده تا اقدامات لازم صورت گیرد (اسناد ۲۰ و ۲۱).

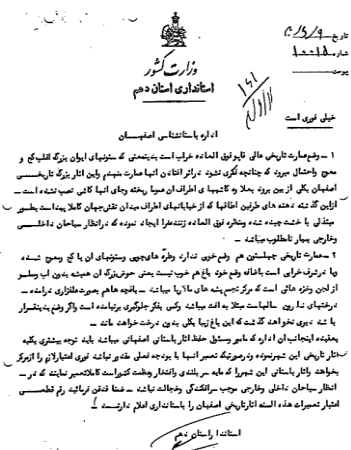


اسناد ۲۰ و ۲۱: تقاضای بیرون بردن اثاثیهٔ گاردن پارتی^۱

بر طبق اسناد، ویرانی در بناهای اصفهان از جمله چهل‌ستون در سال‌های بعد همچنان ادامه داشت، با این تفاوت که در این زمان چهل‌ستون به موزه تبدیل شده و مورد بازدید بسیاری از سیاحان داخلی و خارجی قرار گرفته که معرّف فرهنگ و عظمت کشور محسوب می‌شود، به همین منظور اقدامات در جهت تعمیر و حفاظت آن بیش از قبل مورد توجه قرار گرفت و می‌توان اقدامات حفاظتی مربوط به آن را در کنار برنامه‌های تعمیراتی دیگر ابنیه تاریخی دید:

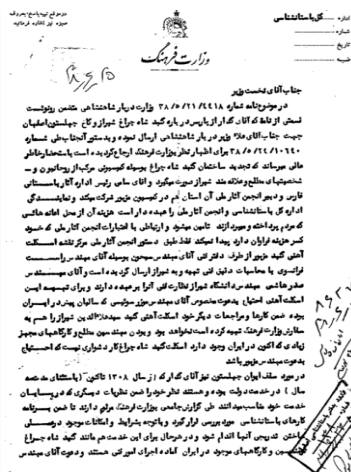
۱. گزارش وضعیت نامناسب عالی‌قاپو و چهل‌ستون که در آن استانداری استان علاوه بر قید خرابی‌های این دو عمارت از ادارهٔ باستان‌شناسی اصفهان تقاضای رسیدگی به وضع نامناسب آن‌ها را دارد. چراکه این وضع علاوه بر از بین رفتن تدریجی بنا، موجب سرفکندگی در انظار سیاحان داخلی و خارجی می‌شود.

۱. ساکما، ۲۹۱/۱۰۵۳، برگ از راست به چپ: ۸۸۲۹-۴۶۵.



سند ۲۲: وضعیت نامناسب عمارت عالی قاپو و چهل ستون^۱

۲. گزارشی دربارهٔ تجدید ساختمان گنبد شاه چراغ و سقف ایوان چهل ستون از طرف وزارت فرهنگ به نخست وزیر وقت که اعلام داشته بر طبق نظریات و مساعی آقای گذار که در خدمت دولت بوده در خصوص تعمیرات این دو بنا با وجود مهندسیین مطلع و کارگاه‌های مجهز موجود در ایران نیازی به مهندسیین خارجی نبوده و می توان با توجه به شرایط، تعمیراتی را که اهمیت دارند به تدریج عملی کرد.



سند ۲۳: تجدید گنبد شاه چراغ و سقف ایوان چهل ستون^۲

۱. ساکما، ۳۴۱/۲۶۴/۹۷، برگ: ۱۰۰۱۵.

۲. ساکما، ۳۴۱/۲۶۴/۹۷، برگ: ۱۳۸.

ج. دوره معاصر

از دوران پس از انقلاب اسلامی تاکنون، بیش‌تر اقدامات مرمتی بر روی تزیینات عمارت چهل‌ستون متمرکز بوده است. به‌نحوی که گروهی از اداره کل میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری استان اصفهان به‌صورت دائمی به مرمت و استحکام‌بخشی دیوارنگاره‌ها پرداخته‌اند. از آن جمله می‌توان به منصور خادم خراسانی، جعفر امین‌الرعا، مهرداد طاهری، محمد هوشیاری و... اشاره نمود.^۱ همچنین به اعتبار فریدون الهیاری (مدیر کل میراث فرهنگی، گردشگری و صنایع دستی استان اصفهان) و عاصفه بدر در سال‌های اخیر، مرمت سقف ایوان در سه محور شامل مرمت استحکامات سقف، مرمت تزیینات سقف که با هنر معرق‌کاری تزیین شده و حذف داغ آب‌هایی که از حدود یک صد سال قبل بر روی سقف قابل‌رؤیت بود، مرمت تزیینات دیواره‌های ایوان که عمدتاً از جنس گچ است و لایه‌برداری انواع آلودگی‌ها از روی ستون‌های ایوان نیز انجام شده است.^۲



تصویر ۱۳: مرمت سقف چوبی ایوان چهل‌ستون



تصویر ۱۲: استادکاران مرمت تزیینات معماری

نتیجه

با توجه به رشد دانش موزه‌داری، شناسایی، بازنگری چگونگی شکل‌گیری موزه‌ها و بررسی روند تبدیل بناها به موزه دارای اهمیت است که در این بین استفاده از اسناد رسمی، ارائه اطلاعات دست‌اول را برای پژوهشگران امکان‌پذیر می‌کند. بر این مدار پژوهش حاضر کوشیده از طریق این منابع به چگونگی فرآیند تبدیل باغ چهل‌ستون اصفهان به موزه دست یابد. در این راستا، اقدامات انجام‌شده به سه گروه اولیه،

۱. بدر و فاتحی، چهلستون از کاخ تا موزه، ۲۰۰-۱۸۸.

۲. خبرگزاری بونا، «پیشرفت ۷۰ درصدی عملیات مرمت کاخ چهلستون اصفهان»، ۳ خرداد ۱۳۹۹،

<https://www.borna.news/fa/tiny/news-۱۰۰۶۱۴۳>

اساسی و مرمتی - حفاظتی تقسیم شد و اسناد مرتبط از زمان قاجار تا دوره معاصر بررسی گردید. این مهم دریافت شد که عمارت چهل ستون برای اولین بار در زمان ظل السلطان قاجار با بهره‌گیری از چند شیء متبرکه، مورد بازدید واقع شده و درهای آن به روی همگان گشوده شده است. در اوایل دوره پهلوی نیز اشیاء مذکور به وزارت معارف و اوقاف سپرده شده و اداره نامبرده نیز با آن‌ها اقدام به برگزاری نمایشگاه در چهل ستون کرده است. سپس با قرار گرفتن این بنا در فهرست آثار ملی در سال ۱۳۱۰ ش، فکر برپایی موزه در آن به معنای واقعی مطرح گردیده تا جایی که از طرف حکومت پهلوی دستور ایجاد موزه به اداره اوقاف و آندره گذار داده شده است. لیکن تا سال ۱۳۱۵ ش هیچ قدمی در ایجاد موزه برداشته نشده تا اینکه در شهریورماه همین سال مبلغ ده هزار ریال برای تعمیر کاخ تخصیص داده و در آذرماه زیر نظر مشکاتی (نماینده اداره عتیقات) تعمیرات چهل ستون آغاز گردیده است. گذار نیز کلیه تعمیرات بام‌های ایوان و اصلاح و رنگ‌آمیزی آن را زیر نظر داشته است. به علاوه برای اولین بار از حق ورود برخوردار شده که شاید اولین اقدام رسمی در جهت موزه شدن باغ چهل ستون بوده است. به دنبال آن با جمع‌آوری اشیاء برای موزه، موزاییک کردن کف سالن اصلی چهل ستون و ساخت ویتترین، در سال ۱۳۲۷ ش به‌طور رسمی افتتاح گردیده، لیکن در سال ۱۳۳۰ ش مورد دزدی قرار گرفته و تعطیل شده است. در ادامه به‌منظور تکمیل موزه در سال ۱۳۳۲ ش اقداماتی جهت خرید اشیاء عتیقه مربوط به دوران صفوی و امانت موقت اشیاء و چینی‌های بقعه شیخ صفی‌الدین اردبیلی صورت می‌گیرد اما در سال ۱۳۴۳ ش در پی تعمیرات کاخ، اشیاء و اموال فرهنگی آن به‌صورت موقت به تالار اشرف انتقال یافته و حدود پنج سال از این تالار به‌عنوان موزه تالار اشرف استفاده شده است. بعد از آن کلیه اموال فرهنگی کاخ موزه چهل ستون جمع‌آوری و در انبارهای مختلف از جمله انبار هنرستان هنرهای زیبا تا زمان انقلاب اسلامی نگه‌داری می‌شود. با تشکیل اداره ارشاد اسلامی و سازمان میراث فرهنگی، اموال موزه دوباره به مکان خود منتقل و در تاریخ ۱۹ بهمن سال ۱۳۶۷ ش کاخ چهل ستون درحالی‌که تعداد آثارش به ۲۳۶۰ قطعه افزایش یافته بود، دوباره به‌عنوان موزه و به‌طور رسمی بازگشایی شده و تا به امروز بی‌وقفه به کار خود ادامه داده است. در سال‌های اخیر نیز تغییراتی در موزه ایجاد شده به نحوی که علاوه بر اشیاء به نمایش درآمده در دوره‌های گذشته، مجموعه‌ای ارزشمند از آثاری دیگر که متعلق به دوران اسلامی خصوصاً صفویه بوده‌اند، ذیل آثار موجود در باغ و در کاخ به نمایش گذاشته شده‌اند. همچنین با توجه به لزوم بهینه‌سازی موزه، ویتترین‌های خود ایستا قدیمی تغییر یافته و هم‌زمان با چهل‌مین فجر انقلاب ویتترین‌های جدید در جای خود قرار گرفته است. از دیگر سو در طول این سال‌ها اقدامات مرمتی نیز برای بهبود اوضاع موزه صورت گرفته است که می‌توان به مرمت‌های عجولانه عمارت در ابعاد مختلف در زمان ظل السلطان، تلاش در حفظ و تعمیر چهل ستون ذیل اقدام به جلوگیری از

نظافت وسایل نقلیه در مقابل این عمارت، بیرون بردن ااثاثیه گاردن پارتنی و جبران خسارت وارده به باغ و تجدید سقف ایوان چهل‌ستون در دوره پهلوی، تمرکز اقدامات مرمتی بر روی تزیینات، استحکامات سقف و ستون در دوران معاصر اشاره کرد.

با نظر به اینکه شاید این پژوهش کمکی در حفظ میراث اطلاعاتی در خصوص یکی از موزه‌های استان کرده باشد و از آنجایی که امکان دستیابی به اسناد متعلق به موزه‌ها با گذشت زمان غیرممکن می‌شود، انتظار می‌رود این قسم پژوهش مورد توجه قرار گرفته و در خصوص موزه‌های کشور اجرایی گردد. همچنین پیشنهاد می‌شود همان‌گونه که در زمینه‌های مختلف بناهای تاریخی ایران اقدام به ایجاد فهرست تفصیلی در راستای ثبت مشخصات اثر به‌طور جامع شده، در خصوص موزه‌های شاخص ایران نیز این مهم متناسب با الگوهای ملی و جهانی صورت گیرد.

فهرست منابع

- احتشامی، ابوالحسن. «چهل‌ستون». وحید، شماره ۶۲ و ۶۳ (زمستان ۱۳۴۷): ۱۳۵-۱۴۰.
- اسماعیلی، علیرضا. «باغ و عمارت چهل‌ستون در آیین اسناد پهلوی اول». گلستان هنر، شماره ۱۲ (تابستان ۱۳۸۷): ۶۹-۷۴.
- ایران‌نامه، «تخریب سنگ‌سازه‌های تاریخی در باغ-موزه چهلستون». ۱۰ فروردین ۱۳۹۰، <https://drshahinsepanta.blogspot.com/1390/01/10/post-573>
- بدر، عاصفه و فریناز فاتحی. چهلستون از کاخ تا موزه. اصفهان: نشر سازمان فرهنگی تفریحی شهرداری اصفهان، ۱۳۹۸ ش.
- رستمیان، بهروز. «موزه چهل‌ستون». اصفهان: دانشگاه هنر اصفهان، ۱۳۶۸ ش.
- جابری انصاری، حسن. تاریخ اصفهان. اصفهان: نشر بهی، ۱۳۷۸ ش.
- روزنامه اخگر. سال چهارم، شماره ۷۲۴. ۱۷ اسفند ۱۳۱۰.
- روزنامه اخگر. سال نهم، شماره ۱۱۹۵. ۹ آذر ۱۳۱۵.
- روزنامه چهلستون. سال اول، شماره ششم. ۲۹ مهر ۱۳۳۰.
- روزنامه چهلستون. شماره ۵۰۱. ۱۲ مهر ۱۳۲۷.
- خداداد، مهناز و فهیمه باب‌حوائجی. «بررسی وضعیت خدمات اطلاع‌رسانی باغ موزه دفاع مقدس شهر تهران». گنجینه اسناد. شماره ۱ (بهار ۱۳۹۴): ۹۶-۱۱۴.
- خبرگزاری برنا. «پیشرفت ۷۰ درصدی عملیات مرمت کاخ چهلستون اصفهان». ۳ خرداد ۱۳۹۹، <https://www.borna.news/fa/tiny/news-۱۰۰۶۱۴۳>

خبرگزاری میراث آریا، «ویرتین‌های جدید و اشیای تاریخی موزه کاخ چهلستون اصفهان رونمایی می‌شود»، ۱۵ بهمن ۱۳۹۷، chtn.ir/news/1397111523

رضایی شریف‌آبادی، سعید. «همکاری میان آرشیو، کتابخانه و موزه». گنجینه اسناد. شماره ۳ (پاییز ۱۳۸۶): ۵-۶. رفیعی مهرآبادی، ابوالقاسم. آثار ملی اصفهان. تهران: سلسله انتشارات انجمن آثار ملی، ۱۳۵۲ ش. رجایی، عبدالمهدی. اصفهان از نگاه اخگر. اصفهان: نشر سازمان فرهنگی تفریحی شهرداری اصفهان، ۱۳۹۳ ش. رجایی، عبدالمهدی. تاریخ اجتماعی اصفهان در عصر ظل السلطان از نگاه روزنامه فرهنگ. اصفهان: نشر دانشگاه اصفهان، ۱۳۸۳ ش.

سید بنکدار، سید مسعود. تاریخ تحولات سیاسی اجتماعی شهر اصفهان در دوره پهلوی اول. اصفهان: نشر سازمان فرهنگی، اجتماعی، ورزشی شهرداری اصفهان، ۱۳۹۹ ش.

سپنتا، عبدالحسین. «ظروف مهمور به مهر شاه عباس در اصفهان». وحید. شماره ۷ (تابستان ۱۳۴۳): ۱۲-۱۶.

سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران. (ساکما). سند شماره ۲۹۷/۲۴۵۱۱ تهران، مهرماه ۱۳۰۶.

سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران. (ساکما). سند شماره ۲۹۰/۷۷۹۱ تهران، تیرماه ۱۳۰۸.

سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران. (ساکما). سند شماره ۲۹۱/۳۴۸۹ تهران، اردیبهشت‌ماه ۱۳۰۹.

سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران. (ساکما). سند شماره ۲۹۷/۴۳۷۳ تهران، دی‌ماه ۱۳۱۰.

سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران. (ساکما). سند شماره ۲۹۱/۹۷۷ تهران، اسفندماه ۱۳۱۰.

سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران. (ساکما). سند شماره ۲۹۷/۴۳۷۳ تهران، مردادماه ۱۳۱۰.

سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران. (ساکما). سند شماره ۲۹۷/۳۷۶۷۸ تهران، تیرماه ۱۳۱۴.

سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران. (ساکما). سند شماره ۲۹۱/۱۵ تهران، اسفندماه ۱۳۲۰.

سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران. (ساکما). سند شماره ۲۹۱/۱۰۵۳ تهران، خردادماه ۱۳۲۱.

سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران. (ساکما). سند شماره ۹۷/۲۹۳/۹۹ اصفهان، مهرماه ۱۳۲۷.

سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران. (ساکما). سند شماره ۹۷/۲۹۳/۵۲۱۵ اصفهان، شهریورماه ۱۳۳۰.

سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران. (ساکما). سند شماره ۹۷/۲۶۴/۳۴۱ اصفهان، شهریورماه ۱۳۳۰.

سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران. (ساکما). سند شماره ۹۷/۲۶۴/۶۵۹ اصفهان، مردادماه ۱۳۳۲.

سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران. (ساکما). سند شماره ۹۷/۲۶۴/۲۷۶ اصفهان، شهریورماه ۱۳۳۸.

فیلدن، برنارد و یوکا یوکیلتو. «ارزش‌گذاری به منظور حفاظت». هفت شهر. شماره ۱۲ و ۱۳ (پاییز ۱۳۸۲): ۱۷-۲۵.

کرزن، جورج. ایران و قضیه ایران. ترجمه غلام‌علی وحید مازندرانی، تهران: انتشارات علمی و فرهنگی، ۱۳۸۰.

کفیلی، حشمت. «تأثیر مطالعات مشترک در حوزه موزه‌ها و آرشیوهای اسناد». نشریه الکترونیکی سازمان

کتابخانه‌ها، موزه‌ها و مرکز اسناد آستان قدس رضوی. شماره ۲۲ و ۲۳ (بهار و تابستان ۱۳۹۳): ۱-۲.

گدار، آندره. آثار ایران. جلد ۲-۱. مشهد: بنیاد پژوهش‌های اسلامی آستان قدس رضوی، ۱۳۸۴ ش.

میرخلف، علی اصغر. «قرآن‌ها و اشیاء وقفی کاخ چهل‌ستون». میراث جاویدان. شماره ۱۹ و ۲۰ (پاییز و زمستان ۱۳۷۶): ۱۰۴-۱۰۹.

هنر، لطف‌الله. «کاخ چهل‌ستون». هنر و مردم. شماره ۱۲۱ (پاییز ۱۳۵۱): ۳-۳۱.

Badr, 'Aāshīfih, Farīnāz Fātihī. *Chihil Sutūn az Kākh tā Mūzih*. Isfahān: Nashr-i Sāzimān-i Farhangī Tafrihī Shahr-dār-i Isfahān, 2019/1398.

Curzon, Lord, *Irān va Qazāyih Irān*. Translated by Ghulām 'Alī Vahīd Mazandarānī, Tehran: Intishārāt-i 'ilmī va Farhangī, 2002/1380.

Feilden, Bernard. Jo kilehto, Jukka. "Arzishguzārī bih Manzūr-i Hifāzat". *Haft Shahr*. no.12-13, (Autumn 2003/1382): 17-25.

Godard, Andre, *Āsār-i Irān*. vol.1-2. Mashhad: Bunyād-i Pazhūhishhāy Islāmī Āstān-i Quds-i Ražavī, 2005/ 1384.

Hunarfār, Luṭf Allāh. "Kākh-i Chihil Sutūn", *Hunar va Mardum*. no.121 (Autumn 1972/1351): 3-31.

Ihtishāmī, Abū al-Ḥasan. "Chihil Sutūn". *Vahīd*. no.62-63 (Winter 1968/1347) : 135-140.

Irān Nāmih, "Takhrib-i Sangsāzihāy Tārīkhī dar Bāgh-Mūzih-yi Chihil Sutūn". March 30, 2011/10 Farvardīn 1390.

Ismā'īlī, 'Alī Rizā. "Bāgh va 'Imārat Chihil Sutūn dar Āyinih-yi Asnād-i Pahlavī-i Aval". *Gulistān-i Hunar*. no.12 (Summer 2008/1387): 69-74.

Jābirī Anšārī, Ḥasan. *Tārīkh-i Isfahān*, Isfahān: Nashr-i Bihī, 1999/1378.

Kafflī, Hishmat. "Ta'ṣīr-i Muṭālī'āt-i Mushtarak dar Hūzih-yi Mūzihhā va Ārshīvhāy Asnād". *Nashryih Ilktrūnikī Sāzimān-i Kitabhānihhā, Mūzihhā va Markaz-i Asnād-i Āstān-i Quds-i Ražavī*. no. 22-23, (Spring and Summer 2014 /1393): 1-2.

Khabarguzārī Borna(*Borna news*), "Pīshraft-i 70 Darṣadī-i 'Amaliyāt-i Marammat-i Kākh-i Chihil Sutūn Isfahān", May 23, 2020/ 3 Khurdād 1399, 1006143-<https://www.borna.news/fa/tiny/news>

Khabarguzārī Mīraṣ-i Ārīyā, "Vitrīnhāy Jadīd va Ashyā-yi Tārīkhī-i Mūzih-yi Kākh-i Chihil Sutūn Isfahān Rūnamāyī Mīshavad". February 4, 2019/ 15 Bahman 1397, chtn.ir/news/1397111523

Khudādād, Mahnāz, Fahīmih Bāb-i Ḥavā'ijī. "Barrisī-i Vaz'iyat-i Khadamāt-i Iṭilā'risānī-i Bāgh Mūzih-yi Difā'-i Mughaddas Shahr-i Tehran". *Ganjīnih-yi Asnād*. no. 1 (Spring ۲۰۱۰/1394): 96-114.

Mīrkhalaf, 'Alī Asghar. "Qurānhā va Ashyā'-yi Vaqfī Kākh-i Chihil Sutūn". *Mirās-i Jāvidān*. no.19-20, (Autumn and winter 1997/1376): 104-109.

National Library and Archives of I.R. IRAN. (sākmā). Sanad-i Shumārih-yi 297/24511, Tehran, Mihrmāh 1927/1306.

National Library and Archives of I.R. IRAN. (sākmā). Sanad-i Shumārih-yi 290/7791 Tehran, Tirmāh 1929/1308.

National Library and Archives of I.R. IRAN. (sākmā). Sanad-i Shumārih-yi 291/3489 Tehran, Urdībihishtmāh 1930/1309.

National Library and Archives of I.R. IRAN. (sākmā). Sanad-i Shumārih-yi 297/4373 Tehran, Diymāh 1931/1310.

National Library and Archives of I.R. IRAN. (sākmā). Sanad-i Shumārih-yi 291/977 Tehran, Isfandmāh 1931/1310.

National Library and Archives of I.R. IRAN. (sākmā). Sanad-i Shumārih-yi 297/4373 Tehran, Murdādmāh 1931/1310.

National Library and Archives of I.R. IRAN. (sākmā). Sanad-i Shumārih-yi 297/37678 Tehran, Tirmāh 1935/1314.

National Library and Archives of I.R. IRAN. (sākmā). Sanad-i Shumārih-yi 291/15 Tehran, Isfandmāh 1941/1320.

National Library and Archives of I.R. IRAN. (sākmā). Sanad-i Shumārih-yi 291/1053 Tehran, Khurdādmāh 1942/1321.

National Library and Archives of I.R. IRAN. (sākmā). Sanad-i Shumārih-yi 97/293/99 Isfahān, Mihrmāh 1948/1327.

National Library and Archives of I.R. IRAN. (sākmā). Sanad-i Shumārih-yi 97/293/5215 Isfahān, Shahrīvarmāh 1951/1330.

National Library and Archives of I.R. IRAN. (sākmā). Sanad-i Shumārih-yi 97/264/341 Isfahān, Shahrīvarmāh 1951/1330.

National Library and Archives of I.R. IRAN. (sākmā). Sanad-i Shumārīh-yi 97/264/659 Isfahān, Murdādmāh 1953/1332.

National Library and Archives of I.R. IRAN. (sākmā). Sanad-i Shumārīh-yi 97/264/276 Isfahān, Shahrīvarmāh 1959/1338.

Rafī'ī Mihrābādī. Abu al-Qāsīm. *Āṣār-i Milī-i Isfahān*. Tehran: Silsilih Intishārāt-i Anjuman-i Āṣār-i Milī, 1973/1352.

Rajā'ī, 'Abd al-Mahdī. *Isfahān az Nigāh-i Akhgar*. Isfahān: Nashr-i Sāzimān-i Farhangī Tafriḥī Shahr-dārī-i Isfahān, 2014/1393.

Rajā'ī, 'Abd al-Mahdī. *Tārīkh-i Ijtimā'ī-i Isfahān dar 'Aṣr-i Ḥill-u al-Sultān az Nigāh-i Rūznāmīh-yi Farhang*. Isfahān: Nashr-i University of Isfahan, 2004/1383.

Rizāyī Sharīfābādī, Sa'īd. "Hamkāri Mīyān-i Ārshīv, Kitābkhānih va Mūzīh". *Ganjīnih-yi Asnād*. no.3, (Autumn 2007/1386): 5-6.

Rustamīyān, Bihrūz. "*Mūzīh-yi Chihil Sutūn*", Isfahān: Art University of Isfahan, 1989/1368.

Rūznāmīh-yi *Akhgar*, Year 4. no.724, March 8, 1932/17 Isfand 1310.

Rūznāmīh-yi *Akhgar*, Year 9. no.1195, November 30, 1936/ 9 Āzar 1315.

Rūznāmīh-yi *Chihil Sutūn*, no. 501, October 4, 1948/12 Mihr 1327.

Rūznāmīh-yi *Chihil Sutūn*, Year 1. no. 6, October 22, 1951/ 29 Mihr 1330.

Sipantā, 'Abd al-Ḥusayn. "Zurūf-i Mamhūr bi Muhr-i Shāh 'Abās dar Isfahān". *Vahīd*. no.7 (Summer 1964/ 1343): 12-16.

Sīyyid Bunakdār, Sīyyid Mas'ūd. *Tārīkh-i Tahavulāt-i Sīyāsī Ijtimā'ī Shahr-i Isfahān dar Dūrih-yi Pahlavī-i Aval*. Isfahān: Nashr-i Sāzimān-i Farhangī, Ijtimā'ī ,Varzishī Shahr-dārī Isfahān , 2020/1399.